

РОЗДІЛ IV

Кримінальне та кримінально-виконавче право, кримінологія, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.123.6

Г. Власова

Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: постановка проблеми

У статті досліджено питання щодо початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Виокремлено критерії, які в умовах сучасного кримінального процесуального законодавства України слугують підставами для віднесення заяви потерпілого до справ приватного обвинувачення. З урахуванням виявлених недоліків сформовано пропозиції по подальшому удосконаленню інституту кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: кримінальний процес, приватне обвинувачення, заява потерпілого, початок провадження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із чинників формування авторитету до існуючої в країні системи кримінального правосуддя, слугує створення оптимального порядку кримінального провадження. Тобто такого, що, по-перше, передбачає можливість учасникам цієї сфери діяльності захищати й охорони свої права, свободи та законні інтереси, по-друге, дозволяє суб'єктам, які здійснюють провадження по справі, безперешкодно та законно реалізовувати свої повноваження. В той же час, досягнення цього багато в чому залежить від того, яким чином законодавець прописав ту чи іншу процедуру в кримінальному процесі. Адже, наприклад, якщо взяти приватне обвинувачення, то незважаючи на зміни, який вніс Кримінальний процесуальний кодекс України в даний порядок, слід констатувати, що в ньому залишається чимало спірних питань. Зокрема, одним із них є початок провадження у формі приватного обвинувачення, а саме в частині того, коли слід вважати кримінальне провадження розпочатим у формі приватного обвинувачення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Кримінальна процесуальна діяльність у формі приватного обвинувачення була предметом комплексних (дисертаційних) досліджень таких вітчизняних вчених як: С. Давиденко, С. Деревянкін, О. Комарницька, О. Костовська, Н. Малярчук, В. Навроцька, С. Перепелиця, В. Юрчишин. Проте аналіз їхніх праць вказує, що питання стосовно початку провадження по даній категорії справ, ними безпосередньо не розглядалося.

Крім того, різного роду питання щодо даної тематики підіймалися в наукових статтях таких українських дослідників кримінального процесу, як С. Андрусенко, О. Єні, Д. Загурський, Д. Пилипенко, О. Рябухіна, В. Маляренко, І. Тітко, А. Шиян. Однак, знову-таки, аналіз їхніх робіт свідчить, що ними не пропонувалися висновки в частині того, коли кримінальне провадження вважається розпочатим у формі приватного обвинувачення.

Метою статті є аналіз процедури початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення з урахуванням вимог, які мають відношення до загальних положень чинного КПК.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Розпочинаючи дане дослідження, відразу вкажемо, після прийняття в нашій державі 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК України), кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення виокремлено в особливі порядки. Зокрема, в Розділі VI КПК України передбачена Глава 36, що має відповідну назву «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення». Тоді як Кримінально-процесуальний кодекс, що діяв на теренах нашої держави з 1960 р. [2] (далі – КПК України 1960 р.), подібного підходу не містив.

Досліджуючи безпосередньо вимоги КПК України щодо того, як розпочинається кримінальне провадження у справах приватного обвинувачення, то позиція законодавця виглядає наступним чином:

1) потерпілий, згідно ч. 1 ст. 477 КПК України, повинен подати заяву про вчинення кримінального правопорушення; 2) така заява потерпілого повинна стосуватися виключно тих кримінально-караних діянь, перелік яких визначений п.п. 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України; 3) потерпілий може звернутися із заявою про вчинення стосовно нього одно з цих кримінальних правопорушень протягом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, що прямо визначено ст. 478 КПК України.

Лише за цих передумов, слідчий, прокурор або інша службова особа органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, має право розпочати кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477, ст. 478 КПК України). Однак, перше, що привертає увагу в даній процедурі, то це постійне дублювання законодавцем положення в частині того, що потерпілий повинен подати заяву саме «про вчинення кримінального правопорушення». Адже дана вимога починає тісно переплітатися з тими положеннями КПК України, які: – стосуються початку досудового розслідування взагалі, що регулюється окремо ст. 214 чинного КПК; – мають відношення до понять «потерпілий» та «інші учасники кримінального провадження», визначення яких містяться в параграфах 4, 5 Глави 3 чинного КПК.

Зокрема, проблематика проявляється в тому, що КПК України вже відносно по-новому відображає відомості стосовно такого суб'єкта кримінального процесу як «заявник», тобто той, хто заявив про вчинення кримінального правопорушення.

З приводу того, чому «заявник» є лише відносно новим учасником кримінального провадження, слугують положення раніше діючого КПК України 1960 р., а саме в частині такої стадії кримінального процесу, як «порушення кримінальної справи». Адже відомості з приводу нього також прямо передбачалися: по-перше – в ч. 1 ст. 95 КПК України 1960 р.: «Заяви або повідомлення представників влади, громадськості чи окремих громадян про злочин можуть бути усними або письмовими. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписують заявник та посадова особа, що прийняла заяву. При цьому заявник попереджається про відповідальність за неправдивий донос, про що відмічається в протоколі»; по-друге – в ч. 2 ст. 95 КПК України 1960 р.: «Письмова заява повинна бути підписана особою, від якої вона подається. До порушення справи слід пересвідчитися в особі заявника, попередити його про відповідальність за неправдивий донос і відібрати від нього відповідну підписку».

Проте, якщо узагальнити дані положення КПК України 1960 р., то можна сформулювати висновок, що тогочасна позиція вітчизняного законодавця щодо заявника стосувалися лише одного аспекту: заявник повинен підписати свою заяву і бути попередженим про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про злочин.

Тоді як КПК України, навпаки, застосовує абсолютно новий підхід стосовно даного учасника кримінального провадження. Так, у чинному КПК законодавець визначив поняття даного суб'єкта, а саме що під «заявником» слід розуміти фізичну чи юридичну особу, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування (ч. 1 ст. 60 КПК України). Крім того, в ч. 2 ст. 60 КПК України для нього встановлені спеціальні права, якими є: отримувати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи, отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Звернення окремої уваги на такий новаторський підхід українського законодавця щодо «заявника», обумовлює те, що дані відомості, поряд із запровадженням нової процедури початку досудового розслідування, та, крім цього, офіційним роз'ясненням терміну

«потерпілий» (ч. 1, 2 ст. 55 КПК України), призводять до питань: 1) «Хто може бути ініціатором початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?»; 2) «Коли кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, слід вважати розпочатим?».

Розглядаючи перше питання, вкажемо, що офіційне визначення терміну «потерпілий» в контексті кримінальної процесуальної діяльності виглядає наступним чином: «1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. 2. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого» (ч. 1, 2 ст. 55 КПК України).

Тобто, згідно змісту ч. 2 ст. 55 КПК України «потерпілий», як і «заявник», може бути ініціатором також і початку досудового розслідування. В той же час, якщо даний висновок порівняти з процедурою початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, то відразу виникає питання, а що розпочинається в разі подачі ним (потерпілим) заяви про вчинення кримінального правопорушення: досудове розслідування в загальному розумінні (ст. 214 КПК України) чи кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК України)?

Даючи відповідь з цього приводу, відзначимо, що законодавець доволі прогресивно підійшов до нормативної регламентації процедури початку досудового розслідування. Адже однією нормою чітко розрізнено: 1) подача заяви про вчинення кримінального правопорушення «заявником»; 2) подача заяви про вчинення кримінального правопорушення «потерпілим». Про це, зокрема, відзначено в п. 2 ч. 5 ст. 214 КПК України: «До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про ... прізвище, ім'я, по-батькові потерпілого або заявника».

В зв'язку з цим слід зробити висновок, що, незважаючи на посилення законодавчої регламентації по відношенню до такого учасника кримінального провадження, як заявник, даний суб'єкт жодним чином не впливає на процедуру початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, що, як вже відзначалося, розпочинається лише на підставі заяви потерпілого.

Однак, відразу постає наступне наше питання, яке сформулюємо вже дещо по-іншому: «А чи слід вважати заяву потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, перелік яких визначений п. 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України, свідченням того, що кримінальне провадження розпочалося саме у формі приватного обвинувачення?». Адже, згідно п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, для того, щоб кримінальне провадження вважалося саме таким, потрібні додаткові відомості в частині того, хто вчинив кримінальне правопорушення стосовно потерпілого. Наприклад:

1) злочин, що передбачений: частиною другою статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), статтею 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), частиною першою статті 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), частиною першою статті 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 Кримінального кодексу України), частиною першою статті 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), частиною першою статті 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу

України – мають бути вчинені лише чоловіком (дружиною) потерпілого (п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України);

2) злочин, що передбачений: статтею 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), статтею 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), статтею 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєданого з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), статтею 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), статтею 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), статтею 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), частинами першою або другою статті 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо обтяжуючих обставин), статтею 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – мають бути вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого (п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України).

Тобто, окреме акцентування законодавцем уваги на те, що суб'єктом вчинення кримінального правопорушення в справах приватного обвинувачення має бути виключно чоловік (дружина) потерпілого, інші близькі родичі чи члени сім'ї потерпілого, або особа, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого – створює проблематику в частині того, коли слід вважати, що один із злочинів, передбачений п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, вчинений особами відповідних категорій.

Для кримінального провадження це є вкрай важливим з урахуванням того, що однією з новел чинного КПК стало також запровадження такого поняття, як принципи (засади) кримінального провадження, одним з яких є диспозитивність (ст. 26 КПК України). Сутність його по відношенню до справ приватного обвинувачення проявляється в наступному: «... Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» (ч. 4 ст. 26 КПК України).

Якщо ж переосмислити дане положення КПК України, то в практичній діяльності це призводить до наступного:

1. Якщо суб'єктові досудового розслідування стало відомим, що кримінальне правопорушення, перелік яких визначений п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, вчинила особа, яка передбачена п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, але потерпілий подав заяву про небажання подальшого обвинувачення цієї особи, справа має бути обов'язково закрита на підставі ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України.

При цьому, для такого закриття, по-перше, не потрібна угода про примирення, оскільки Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ чітко пояснив, що безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є: а) відмова потерпілого або його представника від обвинувачення; б) примирення потерпілого з підозрюваним/обвинуваченим [3]. Тобто це є два різні шляхи закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. По-друге, не потрібне подальшого звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності в зв'язку з примиренням. Адже для цього, як також вказано в цьому листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, потрібна: а) згода потерпілого на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на цій підставі; б) згода обвинуваченого на таке звільнення і закриття провадження з таких підстав. Тоді як, додамо, згідно ч. 4 ст. 26 КПК України, потерпілий подає заяву про відмову від обвинувачення, що не являється заявою про звільнення від кримінальної.

2. Якщо суб'єктові досудового розслідування стало відомо, що кримінальне правопорушення, перелік яких визначений у п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, не вчинила особа, яка визначена п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, то навіть якщо потерпілий подає заяву про небажання подальшого обвинувачення, суб'єкт досудового розслідування не має права закривати кримінальне провадження на підставі ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України».

Тобто за цих обставин виникає вже питання в частині того, а коли вважати, що кримінальне правопорушення вчинене певною особою, оскільки як бачимо, в справах приватного обвинувачення від цього прямо залежить можливість чи не можливість закрити кримінальне провадження на підставі заяви потерпілого про небажання подальшого обвинувачення.

Так, на перший погляд, відповідь на дане питання може знаходитися в площині п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України 2012 р., де вказано: «До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про ... короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим ... ». Адже потерпілий під час подачі такої заяви, додатково може вказати відомості про суб'єкта вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, на противагу даній нормі відразу постає зміст ч. 1 ст. 92 КПК України, згідно якої обов'язок доказування обставин, в тому числі – суб'єкт злочину (ч. 1 ст. 91 КПК України), є обов'язком слідчого, прокурора. Крім того, в ч. 5 ст. 110 КПК України відображаються вимоги стосовно того, що постанова повинна бути мотивована й обґрунтована.

Тобто, дані норми однаково вказують про те, що під час досудового розслідування висновки з приводу суб'єкта злочину, має сформувати саме слідчий, прокурор, а не потерпілий. В зв'язку з цим приходимо до висновку, що відомості у заяві потерпілого про вчинення кримінального правопорушення, в частині суб'єкта злочину, не є беззаперечною підставою віднесення слідчим, прокурором його заяви до справ приватного обвинувачення.

Шукаючи відповідь на питання: «Чи слід, все ж таки, вважати кримінальне провадження розпочатим у формі приватного обвинувачення, якщо потерпілий у своїй заяві про вчинення кримінального правопорушення, наприклад, крадіжки, прямо вказує на суб'єкта злочину, яким є його близький родич?», відзначимо, що, на нашу думку, по такій категорії справ відомості потерпілого стосовно суб'єкта злочину є фактами, що в будь-якому разі потребуватимуть перевірки за допомогою інших джерел доказів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вимоги законодавця в частині того, коли розпочинається кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, сконструйовані не зовсім вдало. Адже для слідчого (прокурора), заява потерпілого про вчинення стосовно нього кримінального правопорушення, що віднесено до п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 КПК України, не означає автоматичне здійснення кримінального провадження саме у формі приватного обвинувачення, навіть якщо потерпілий відразу вказує на суб'єкта злочину. Може відбуватися й досудове розслідування в загальному розумінні, а саме якщо у слідчого (прокурора) існують сумніви з приводу того, хто саме міг вчинити даний злочин.

В той же час, одним із напрямків, який, все ж таки, може розв'язати дану проблематику, має відношення до площини прийняття слідчим (прокурором) під час досудового розслідування процесуальних рішень у формі постанов. Адже, для прикладу, «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру» також віднесено до особливих порядків кримінального провадження. Проте, в ч. 2 ст. 503 КПК України, законодавець окремо вказав: «Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими цією главою».

Проте остаточно визначитися з тим, як саме має виглядати початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення шляхом винесення відповідної постанови про зміну порядку досудового розслідування можливо буде лише після проведення додаткових досліджень із вказаного приводу.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
3. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 № 223-558/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13>.

Власова А. Начало уголовного производства в форме частного обвинения: постановка проблемы. В статье исследованы выделены критерии, которые в условиях современного уголовного процессуального законодательства Украины, служат основаниями для отнесения заявления потерпевшего к делам частного обвинения. Сделан вывод о том, что требования законодателя в части того, когда начинается уголовное производство в форме частного обвинения, сконструированы не совсем удачно. Ведь для следователя (прокурора), заявление потерпевшего о совершении в отношении него уголовного правонарушения, отнесены к п. 2, 3 ч. 1 ст. 477 УПК Украины, не означает автоматическое осуществления уголовного производства именно в форме частного обвинения, даже если пострадавший сразу указывает на субъекта преступления. В то же время, одно из направлений, которое может решить данную проблематику, имеет отношение к плоскости принятия следователем (прокурором) во время досудебного расследования процессуальных решений в форме постановлений. Ведь, например, уголовное производство по применению принудительных мер медицинского характера также относятся к особливих порядков уголовного производства. Однако, в ч. 2 ст. 503 УПК Украины законодатель отдельно указал на то, что когда во время досудебного расследования будут установлены основания для осуществления уголовного производства по применению принудительных мер медицинского характера, следователь, прокурор выносит постановление об изменении порядка досудебного расследования и продолжает его согласно специальным правилам, предусмотренным главой 39 КПК Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, частное обвинение, заявление потерпевшего, начало производства.

Vlasova A. Beginning of Criminal Proceeding in the Form of Private Charge: Formulation of the Problem. In the article the criteria, which in the conditions of modern criminal procedure legislation of Ukraine become reasons for concerning the victim's plaint to the cases of private charge, have been investigated. It has been concluded that the demands of legislator regarding the time of the beginning of criminal proceeding in the form of private charge are not made quite successfully. For an investigator (prosecutor) a plaint of a victim about the commission of a criminal offence against him according to points 2, 3 part 1 of the article 477 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, does not mean automatic implementation of the criminal proceeding exactly in the form of private charge, even if the victim points at the subject of the crime. At the same time one of the approaches, that can solve these problems, concerns investigator's (prosecutor's) procedural decisions during investigation before trial. For example, criminal proceeding concerning the use of coercive measures of medical kind also refers to special rules of criminal proceeding. However, in part 2 of the article 503 of the Criminal Procedure Code of Ukraine the legislator emphasized that if during the before trial investigation the reasons for implementation of criminal proceeding about the use of coercive measures of medical type are established, the investigator, (prosecutor) makes a decision about the change of before trial investigation order, and continues it according to special rules, established in the article 39 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: criminal process, private charge, plaint of a victim, the beginning of proceeding.